

Barbara Worek

Uniwersytet Jagielloński

METODY JAKOŚCIOWE I ICH WYKORZYSTANIE W PRACY SOCJALNEJ

Abstract

Qualitative methods and its application in social work

The aim of the article is to characterize qualitative methods and their application in the field of social work. Qualitative research methods are first characterized in relation to quantitative approach. Next sections outline the objectives of applying qualitative methods in domain of social work and their role as a diagnostic and evaluation technique. Article provides a concise overview of the phases in the development of qualitative research methodologies and their reception in the field of social work. In the first stages of this methodological development, it was typical to conceive of the researcher and the methods themselves as external and neutral to the research subject. A significant feature of the qualitative studies as they are conducted nowadays is the co-production of knowledge by researchers and social work practitioners.

Key words: qualitative methods, applied research, social work, evaluation

Wprowadzenie

Pisząc o zastosowaniu metodologii teorii ugruntowanej w praktyce pracy socjalnej, Jane Gilgun (1994) użyła obrazowego i często później krytykowanego sformułowania, iż metodologia ta pasuje do pracy socjalnej tak, jak rękawiczka pasuje do ręki. Choć Gilgun odnosiła się bezpośrednio tylko do jednego z nurtów badań jakościowych, jakim jest metodologia teorii ugruntowanej, sformułowane przez nią wnioski można zastosować do metod jakościowych jako takich. Zdaniem tej autorki, za dopasowaniem metod jakościowych do praktyki pracy socjalnej przemawia naturalna synergia, jaka zachodzi pomiędzy tymi metodami a praktyką społeczną. Metody jakościowe i praktyka społeczna – będąca w centrum zainteresowania pracy socjalnej – posiadają według Gilgun wiele cech wspólnych. Te wspólne cechy to między innymi koncentracja na tym, jak ludzie tworzą i rozumieją swój świat, położenie nacisku na kontekst, zwracanie uwagi na dogłębne zrozumienie indywidualnych przypadków, a nawet stosowanie podobnych metod zbierania danych, takich jak obserwacja i wywiady (Gilgun 1994).

Choć teza Gilgun spotkała się z krytyką ze strony innych badaczy i badaczek (por. np. Padgett 1998a, 1999) i wywołała długą dyskusję, nie ulega wątpliwości, że metody

jakościowe dobrze współbrzmia z praktyką pracy socjalnej. Świadczy o tym ich wykorzystywanie w pracach badawczych z tego zakresu, opracowanie wielu podręczników *stricte* przeznaczonych do zastosowania w pracy socjalnej (por. np. Longhofer, Floersch, Hoy 2013; Shaw, Gould 2001) czy też nawet istnienie specjalistycznych czasopism naukowych poświęconych tej tematyce, takich jak „Qualitative Social Work” czy „Qualitative Inquiry”¹. Wydaje się więc, że obecnie nie podważa się zasadności stosowania metod jakościowych w pracy socjalnej, uznaje się je za komplementarne w stosunku do metod ilościowych pozyskiwania danych, a ich wyniki są wykorzystywane jako „dowody” tam, gdzie stosuje się pracę socjalną opartą na dowodach (Longhofer, Floersch, Hoy 2013; Bronson, Davis 2012; Ornacka 2003).

Jednakże, jak zauważa Dingwall (1997), zastrzeżenia może czasami budzić zastosowanie metodologii badań jakościowych w dziedzinie pracy socjalnej. Uwagę zwraca zwłaszcza bezrefleksyjne posługiwanie się metodą indywidualnych lub grupowych wywiadów nieustrukturyzowanych, których zawartość następnie poddaje się mechanicznej analizie prowadzącej do powierzchownych wniosków. Takie ujęcie osłabia pozycję metod jakościowych jako użytecznego narzędzia pozyskiwania danych na potrzeby pracy socjalnej. Choć zastrzeżenia te formułowane są w stosunku do badań prowadzonych w Stanach Zjednoczonych, można przypuszczać, że podobne problemy mogą występować także w Polsce.

Biorąc to pod uwagę, warto z jednej strony zarysować korzyści, jakie praktykom i teoretykom pracy socjalnej może przynieść stosowanie metod jakościowych, z drugiej zaś pokazać – choćby w ogólnym zarysie – jak rozwijała się metodologia badań jakościowych i jaki wpływ wywierał ów rozwój na wykorzystanie metod jakościowych w pracy socjalnej. Prezentacja tych dwóch zagadnień – funkcji, jakie metody jakościowe mogą pełnić w zakresie pracy socjalnej oraz faz rozwoju metodologii jakościowej i jej recepcji w tej sferze – jest głównym celem niniejszego artykułu. Prezentacja ta zostanie poprzedzona zdefiniowaniem, czym są metody jakościowe, i krótką charakterystyką tych metod.

Specyfika metod jakościowych

Najprostszym sposobem określenia tego, czym są metody jakościowe, jest przeciwstawienie ich metodom ilościowym, których podstawowym wyróżnikiem jest precyzja pomiaru i wyrażenie jego wyników w kategoriach liczbowych. Celem badań jakościowych będzie

---

¹ Nie zmienia to faktu, że w podręcznikach dla studentów pracy socjalnej i innych publikacjach metodologicznych skierowanych do praktyków w tej dziedzinie zdecydowanie więcej uwagi poświęca się metodom ilościowym niż jakościowym. Dobrze ilustruje to przegląd publikacji wydanych przez Oxford University Press w serii „Pocket Guides to Social Work Research Method”, w którym na kilkanaście pozycji poświęconych zagadnieniom związanym z badaniami ilościowymi przypadają zaledwie dwie poświęcone metodologii badań jakościowych. Sytuacja w zakresie pracy socjalnej nie odbiega jednak pod tym względem od sytuacji w innych dziedzinach, na przykład w socjologii.

więc raczej rozumienie badanych zjawisk niż ich pomiar, a wyniki będą prezentowane na przykład w postaci narracji, matryc zawierających pojęcia, a nie liczby, czy map pojęciowych, pokazujących relacje między analizowanymi zjawiskami a ich kontekstem (Miles, Huberman 2000; Perek-Białas, Worek 2006). Według Denzina i Lincoln metody jakościowe – czy szerzej badania jakościowe – to

usytuowana aktywność, która umieszcza obserwatora w świecie. Składa się z zespołów interpretacyjnych, materialnych praktyk, które czynią świat widzialnym. Praktyki te przekształcają świat. Przeobrażają go w serię reprezentacji, takich jak notatki terenowe, wywiady, rozmowy, fotografie, nagrania i własne uwagi. Na tym poziomie badania jakościowe to interpretatywne, naturalistyczne podejście do świata. Oznacza to, że badacze jakościowi badają rzeczy w ich naturalnym środowisku, próbując nadać sens lub interpretować zjawiska przy użyciu terminów, którymi posługują się badani ludzie (Denzin, Lincoln 2009: 23).

Najważniejsze dla zrozumienia istoty badań jakościowych są następujące elementy powyższej definicji:

1. Interpretatywne praktyki, naturalistyczne podejście do świata.
2. Doświadczenie świata poprzez zanurzonego w tym świecie obserwatora, który swoje obserwacje przedstawia w postaci reprezentacji: dźwiękowych, tekstowych bądź graficznych.

Odnosząc się do pierwszego z tych elementów, trzeba odwołać się do rozróżnienia dwóch paradygmatów: pozytywistycznego i interpretatywnego, które, choć sobie przeciwstawiane, w istocie w naukach społecznych współistnieją obok siebie, wyznaczając perspektywy badawcze i determinując sposób postrzegania zjawisk. Metody jakościowe zwykle się przypisywać do paradygmatu interpretatywnego, ilościowe do pozytywistycznego (Konecki 2000: 18). Choć sam Konecki polemizuje z takim uproszczonym podziałem, wydaje się on dość powszechnie przyjmowany. Badania jakościowe postrzega się zatem jako takie, które najlepiej oddają „konstruowaną przez ludzi rzeczywistość społeczną. Dzięki tym technikom można jakoby lepiej uchwycić znaczenia, które ludzie nadają otaczającemu światu” (Konecki 2000: 18). Badania ilościowe mają zaś lepiej odpowiadać paradygmatowi pozytywistycznemu, z jego naciskiem na dążenie do formułowania uniwersalnych i pewnych wyjaśnień, najlepiej wyrażonych w postaci sformalizowanych teorii. Metodą najodpowiedniejszą dla paradygmatu pozytywistycznego byłby więc eksperyment, za najbardziej zaś odpowiadające założeniom naturalizmu i podejścia interpretatywnego można by uznać obserwacje w naturalnych warunkach i wywiady narracyjne, w których rola badacza polega głównie na słuchaniu i stymulowaniu opowieści badanego.

Po zaprezentowaniu najważniejszych wyróżników paradygmatu pozytywistycznego i interpretatywnego należy odnieść się do drugiego z istotnych elementów definicji Denzina i Lincoln, a mianowicie uczestnictwa badacza w badanym świecie i przedstawiania tego świata w taki sposób, aby dane surowe jak najwierniej oddawały przedstawiane zjawiska. Można powiedzieć, że tym, co odróżnia badacza jakościowego od ilościowego

jest fakt, że ten pierwszy powinien mieć i najczęściej ma osobisty kontakt z terenem swoich badań, podczas gdy ten drugi jedynie projektuje badania i narzędzia do tych badań, do ich realizacji zaś zatrudnia wynajętych ankieterów. I wreszcie, podczas gdy badacz ilościowy gromadzi dane liczbowe, opierając się na technikach sondażowych, i poddaje te dane obróbce statystycznej, badacz jakościowy gromadzi zdjęcia, nagrywa rozmowy, spisuje notatki ze swoich obserwacji, wykorzystuje dane zastane, a następnie na tej podstawie opisuje badane zjawiska i dąży do uchwycenia ich istoty, zrozumienia uwarunkowań i konsekwencji.

Charakterystyczną cechą metod jakościowych jest też to, że koncentrują się one zazwyczaj na małym wycinku rzeczywistości – są studiami pojedynczych przypadków albo zajmują się porównaniem przypadków między sobą. Istotą jest jednak to, że zjawisko, do którego analizy są wykorzystywane, ujmują kontekstualnie i procesualnie – zwracają uwagę na znaczenie indywidualnych i lokalnych uwarunkowań, wpływających na przebieg danego procesu. Metody te przydatne są więc do studiowania zjawisk złożonych, wzajemnie powiązanych, wzajemnie warunkujących się, w przypadku których interesuje nas rekonstrukcja tych wzajemnych powiązań i uwarunkowań, jak na przykład wówczas, gdy chcemy analizować podejmowanie decyzji w gospodarstwach domowych czy bariery współpracy pomiędzy różnymi instytucjami.

Patrząc na cele badań jakościowych i ich miejsce w procesie badawczym, zwykle określa się je mianem badań eksploracyjnych, które przeprowadza się przed badaniami ilościowymi, po to, aby lepiej zapoznać się z badanym zjawiskiem, a dzięki temu skonstruować bardziej trafne narzędzie do badań ilościowych (kwestionariusz, arkusz obserwacji standaryzowanej, klucz kategoryzacyjny do ilościowej analizy treści). W takim ujęciu badania jakościowe mają tylko charakter wstępny i pomocniczy w stosunku do badań ilościowych, a ich wnioski mogą służyć co najwyżej do sformułowania hipotez, które będą następnie weryfikowane w badaniach ilościowych. Zarówno w literaturze metodologicznej, jak i w praktyce badawczej można się jednak spotkać z wieloma przykładami wykorzystywania metod jakościowych w ramach samodzielnych badań, które pozwalają wiernie opisać wybrany wycinek rzeczywistości, albo i – jak to zaleca metodologia teorii ugruntowanej – stworzyć teorię średniego zasięgu, która pozwoli wyjaśnić analizowany problem (Glaser, Strauss 2009; Charmaz 2009).

Zastosowanie metod jakościowych w prac socjalnej – obszary, możliwości i korzyści

Zakres celów, do jakich mogą być wykorzystane metody jakościowe w pracy socjalnej, jest bardzo szeroki i w zasadzie pokrywa się z celami, jakim służy prowadzenie jakichkolwiek badań na potrzeby tej dziedziny. Dobrze, choć bardzo szeroko, ujmują to Shaw i Gould (2001), pisząc, że badania te:

- 1) przyczyniają się do rozwoju i ewaluacji praktyki pracy socjalnej i usług świadczonych w jej zakresie;

- 2) wzmacniają uzasadnienia dla celów, jakie stawia się przed pracą socjalną;
- 3) wzmacniają pozycję i charakter pracy socjalnej jako dyscypliny;
- 4) promują i wspierają pozyskiwanie informacji oparte na przestrzeganiu standardów metodologicznych, wykorzystujących wielość źródeł, danych, ujęć i metod.

Typowa dla metod jakościowych wielość technik badawczych, różnorodność podejść, a także zróżnicowany charakter sposobów prowadzenia badań sprawiają, że mogą one być stosowane na każdym etapie procesu projektowania, realizacji i oceny usług świadczonych w ramach pracy socjalnej. Z powodzeniem można je wykorzystywać zarówno w badaniu potrzeb, analizie przebiegu interwencji, jak i w ocenie jej wpływu na odbiorców i ich otoczenie. Wyniki badań jakościowych mogą służyć wzrostowi jakości świadczonych usług, ich lepszemu dopasowaniu do potrzeb odbiorców oraz wzmacniać potencjał kompetencyjny pracowników socjalnych, budując ich samowiedzę, dostarczając narzędzi do krytycznej refleksji nad sposobami działania i ich skutecznością.

Nie bez znaczenia są też funkcje legitymizacyjne, jakie metody jakościowe mogą pełnić w stosunku do celów, które stawia się przed pracą socjalną. Jeśli celem tym jest na przykład zmniejszenie zakresu wykluczenia społecznego, to metody jakościowe mogą służyć temu, aby lepiej uchwycić wykluczające mechanizmy społeczne, wskazać ich genezę oraz możliwe konsekwencje społeczne i ekonomiczne. Pozwalając lepiej zrozumieć charakter zachodzących procesów, mogą pomóc w sformułowaniu programów opartych na właściwej teorii, identyfikujących mechanizmy przyczynowe leżące u podstaw niekorzystnych zjawisk, stwarzając tym samym lepsze uzasadnienie dla kierunków podejmowanych działań.

W znacznym zakresie wpisuje się to w ewaluację opartą na teorii (Chen 1994, 1990), może mieć jednak bardziej uniwersalny charakter, włączając się w nurt pracy socjalnej opartej na dowodach. Jak piszą Longhofer, Floersch, Hoy (2013), choć praktycy pracy socjalnej są odpowiedzialni za rozwiązywanie konkretnych problemów, to obecnie znacznie częściej niż kiedykolwiek do tej pory wymaga się od nich znajomości naukowych czy informacyjnych podstaw podejmowanych interwencji. Oczekuje się od nich wskazania dowodów przemawiających za tym, że działania podejmowane w celu rozwiązania danego problemu są uzasadnione. Jednym z cennych źródeł danych, służących budowaniu takich dowodów mogą być dane pochodzące od różnych kategorii interesariuszy – pracowników socjalnych, klientów, ich rodzin i środowisk. Metody jakościowe mogą zaś być pomocne w uzyskiwaniu takich informacji.

Zarysowane wyżej ujęcie celów, do jakich można wykorzystywać metody jakościowe w pracy socjalnej, można określić mianem klasycznego czy jednokierunkowego. Zakłada ono, że informacje pozyskiwane za pomocą badań są zbierane przez badaczy, a następnie przekazywane praktykom pracy socjalnej w postaci raportów, wniosków czy rekomendacji. Praktycy pracy socjalnej są więc z jednej strony obiektem badań – badaniu mogą być bowiem poddawane ich sposoby działania czy komunikacji, z drugiej zaś odbiorcami badań, których zadaniem jest spożytkowanie wiedzy wynikającej z badań w praktyce działań w terenie.

Obecnie takie podejście jest często poddawane krytyce z uwagi na jego jednostronność i nieuwzględnianie aktywnej roli pracowników socjalnych i praktyków w tworzeniu wiedzy, jej przekazywaniu i rozwijaniu. Postuluje się w związku z tym zwrócenie większej uwagi na współpracę praktyków, klientów, naukowców czy decydentów w wytwarzaniu wiedzy i budowaniu wyjaśnień. W takim ujęciu podkreśla się rolę metod jakościowych we wspólnym tworzeniu wiedzy (*knowledge coproduction*) (Longhofer, Floersch, Hoy 2013). Duże znaczenie ma tutaj charakterystyczna dla metod jakościowych wrażliwość na wielość perspektyw, zwracanie uwagi na procesy komunikowania, rolę schematów poznawczych, poszukiwanie alternatywnych wyjaśnień czy dbałość o zrozumienie kontekstu działania (Shaw, Gould 2001).

Etapy rozwoju metodologii jakościowej i jej zastosowania w pracy socjalnej

W celu lepszego przybliżenia specyfiki metod jakościowych i możliwości ich zastosowania w pracy socjalnej pomocne może być spojrzenie na ewolucję metodologii tych badań i charakterystyczne fazy jej rozwoju. Choć w literaturze przedmiotu można spotkać wiele prób periodyzacji tego rozwoju (por. np. Flick 2010; Hammersley, Atkinson 2000; Atkinson 1995), najczęściej przytaczana jest ta, którą zaproponowali Denzin i Lincoln (1994; zob. 2009). Autorzy ci wyróżnili pięć zasadniczych faz rozwoju metodologii badań jakościowych: **tradycyjną** (1900–1950); **modernistyczną** lub **złotego wieku** (1950–1970); **rozmytych gatunków** (1970–1986); **kryzysu reprezentacji** (1986–1990); **postmodernizmu, fazę eksperymentów i nowej etnografii** (1990–1995)².

Charakterystyczne dla pierwszej, tradycyjnej fazy było opieranie się na założeniach paradygmatu pozytywistycznego, prowadzenie badań przez „samotnego etnografa”, a także rozwijanie studiów terenowych realizowanych w ramach Szkoły Chicagowskiej. Przedmiotem badań w tym okresie był „inny” – czy to członek społeczności z innego kręgu kulturowego, czy też jednostka z tego samego kręgu kulturowego, do którego należał badacz, ale wykluczona ze swojej społeczności lub będąca w stosunku do niej outsiderem. W fazie modernistycznej charakterystyczne było dążenie do systematyzacji i formalizacji procedur badań jakościowych. Przykładem takich dążeń było opracowanie przez Glasera i Straussa (2009) zasad metodologii teorii ugruntowanej czy podejmowanie przez Milesa i Hubermana (2000) działań na rzecz systematycznego stosunku do zbierania, analizowania i prezentacji danych jakościowych. Faza rozmytych gatunków przyniosła swoisty eklektyzm w prowadzeniu badań jakościowych. W prowadzonych

---

² W książce *Metody badań jakościowych* pod redakcją Denzina i Lincoln (2009) autorzy ci piszą już nie o pięciu, ale o ośmiu fazach, dodając do wymienionych tutaj fazę badań posteksperymentalnych (1995–2000), metodologicznie kontestowanej terażniejszości (2000–2004) oraz przełomowej przyszłości (od 2005). Na potrzeby niniejszego tekstu można jednak pozostać przy wskazanych wyżej zasadniczych fazach.

badaniach dopuszczano wykorzystanie różnorodnych dziedzin, takich jak na przykład hermeneutyka, fenomenologia, etnometodologia, semiotyka, studia kulturowe czy feminizm – i ich dowolne łączenie. Jak piszą Denzin i Lincoln: „W fazie rozmytych gatunków humanistyka staje się głównym zasobem dla krytycznej, interpretatywnej teorii, a projekt badań jakościowych zostaje rozszerzony. Badacz staje się brikolerem, który uczy się, jak łączyć wiele dyscyplin” (2009: 22–23). Po fazie rozmytych gatunków następuje faza kryzysu reprezentacji, dla której charakterystyczne jest zakwestionowanie założenia o uprzywilejowanej perspektywie badacza w przedstawianiu otaczającej go rzeczywistości oraz o możliwości uwolnienia się badacza od subiektywizmu, mającego źródło w jego biografii i kulturze. W fazie piątej, postmodernizmu, dominuje odejście od wyłącznie racjonalnych, uniwersalnych teorii na rzecz mikrowyjaśnień, silnie osadzonych w lokalnym kontekście, stwarzających możliwość tworzenia narracji opisujących perspektywę indywidualnych aktorów i ich zbiorowości. Jak piszą Denzin i Lincoln, „poszukiwano [wówczas] alternatywnych kryteriów ewaluacyjnych, kryteriów, które sprzyjają dowodom emocjonalnym, moralnym, krytycznym i zakorzenionym w lokalnych rozumieniach” (2009: 23).

Zaproponowana przez Denzina i Lincoln periodyzacja była krytykowana przez różnych badaczy, którzy zarzucali jej schematyzm, koncentrację na badaniach realizowanych w Stanach Zjednoczonych, oparcie na doktrynalnych różnicach między najważniejszymi w danym okresie badaczami, założenie, że wcześniejsze perspektywy są w prosty sposób zastępowane przez inne (Shaw, Gould 2001; Atkinson 1995). Mając na uwadze te ograniczenia, można ją jednak potraktować jako dobre przybliżenie kierunków rozwoju metodologii badań jakościowych i ich powiązania z rozwojem humanistyki i nauk społecznych jako takich.

Rozwój metodologii badań jakościowych i jego fazy znajdują odzwierciedlenie w sposobie wykorzystania metod jakościowych w pracy socjalnej. Recepja tego rozwoju nie była jednak natychmiastowa i nie przebiegała według tej samej sekwencji. Pierwszy, klasyczny, etap w obu przypadkach – metodologii badań jakościowych i pracy socjalnej – był podobny. Charakterystyczna dla niego była dominacja metody *case study*, czyli wnikliwego, wieloaspektowego poznania pojedynczego przypadku wraz z jego kontekstem i uwarunkowaniami. Opis tej metody przedstawionej przez Mary Richmond w książce *Social Diagnosis* był źródłem inspiracji dla wielu pokoleń praktyków i badaczy działających w dziedzinie pracy socjalnej (Sherman, Reid 1994).

Według Shermana i Reida (1994), czas przypadający na lata 1950–1970 był dla pracy socjalnej pod względem stosowania metod jakościowych „wiekiem ciemności”, gdyż w okresie tym dominowały opierające się na psychologii studia ewaluacyjne zorientowane na zmienne, wskaźniki i pomiar ich wartości. Choć pojawiały się w tym okresie ciekawe studia jakościowe dotyczące problematyki związanej z pracą socjalną (np. prace realizowane przez przedstawicieli Szkoły Chicagowskiej), to ich autorami byli raczej socjologowie niż badacze związani z pracą socjalną. Interesującą pracą jakościową z tego okresu było studium *The Client Speaks*, opracowane przez Mayera i Timms (1970). Studium to dotyczyło klientów pracowników socjalnych i ich doświadczeń wynikających

ze współpracy z tymi pracownikami. Studium to zapoczątkowało całą serię badań poświęconych analizie perspektywy klienta i rekonstrukcji jego spojrzenia i odbioru.

Pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku – w typologii Denzina i Lincoln na ten okres przypada faza rozmytych gatunków – pojawiają się studia wykorzystujące badania etnograficzne do analizy organizacji zajmujących się pracą socjalną, sposobów ich funkcjonowania, kultury. Przykładem takich studiów są badania Maluccio (1979) czy Rees (1979) dotyczące radzenia sobie organizacji z problemami klientów, ustalanie strategii działania, negocjowanie definicji problemu.

Faza modernizmu w rozwoju metodologii jakościowej, przejawiająca się w dążeniu do systematyzacji procedury postępowania badawczego, w dziedzinie pracy socjalnej ujawniła się dopiero w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. W tym okresie pojawiły się studia oparte na metodologii teorii ugruntowanej (Glaser, Strauss 2009), z której inspiracje czerpali liczni badacze (np. Belcher 1994; Lazzari, Ford, Haughey 1996; Ward, Connolly, McCormack, Hudson 1996; Mizhari, Abramson 1985). Sherman i Reid przedstawiali ją jako „szczególnie obiecującą dla rozwoju odpowiadającej pracy socjalnej teorii i wiedzy” (1994: 6). W metodzie tej, w której konstruuje się teorie średniego zasięgu na podstawie systematycznie zbieranych i analizowanych danych, nie bez powodu upatrywano szansy na integrację metodologii badań jakościowych z praktyką pracy socjalnej. Miało to silne uzasadnienie w genezie samej metodologii teorii ugruntowanej, która została opracowana jako opozycja w stosunku do badań realizowanych zaa biurka, zorientowanych wyłącznie na testowanie uprzednio sformułowanych hipotez, w zbyt małym stopniu otwartych na odkrywanie nowych zjawisk i wyjaśnień. Ponadto metoda ta była tworzona i testowana jako narzędzie służące wyjaśnianiu problemów bliskich pracy socjalnej. Najlepszym dowodem na to jest książka *Awareness of Dying* (Glaser, Strauss 1965), podejmująca problem stosunku personelu medycznego do pacjentów terminalnie chorych.

Duży wpływ na prowadzenie badań jakościowych w zakresie pracy socjalnej miała też faza kryzysu reprezentacji, z którą wiązało się wskazywane już wcześniej zakwestionowanie neutralnego statusu badacza, jego niezależności od kontekstu i wartości. Najsilniejszy wpływ na typowe dla tego okresu studia jakościowe miały perspektywa feministyczna i badania narracyjne. W centrum obu tych ujęć znajdowało się dążenie do „dawania głosu” tym, którzy wcześniej nie byli słyszalni – nie mogli skutecznie reprezentować swoich poglądów i przedstawiać swojego stanowiska. W badaniach narracyjnych w sferze pracy socjalnej „dawanie głosu” jest też często elementem działań terapeutycznych, jak to ma miejsce na przykład w narracyjnej terapii rodzin – metodzie łączącej badania jakościowe z interwencją terapeutyczną. W założeniach tej metody podkreśla się, że opowiedzenie własnej historii życia pozwala nie tylko przedstawić swoje własne, subiektywne doświadczenia, lecz jest także procesem służącym reintegracji osób dotkniętych przemocą, wykluczeniem, dyskryminacją (Riessman 1994).

Postmodernistyczna faza rozwoju metodologii badań jakościowych w pracy socjalnej uwidoczniła się przede wszystkim w dalszym upowszechnianiu badań o charakterze partycypacyjnym, interwencyjnym i zaangażowanym. Zaczęto też zwracać coraz większą

uwagę na oddziaływanie teorii naukowych czy metod badań jako narzędzi perswazji, wykorzystywanych w podtrzymywaniu dominującego porządku i jego instytucji. W pracy socjalnej ujawniało się to na przykład w kwestionowaniu takich metod pracy z klientem, które opierały się na jego koncepcji jako osoby biernej i zależnej (Trethewey 1997). Coraz częściej patrzono też na osoby uczestniczące w badaniu – tradycyjnie ujmowane jako respondenci czy obiekty badań – jako na współpracowników w procesie badawczym. Odbiorca usług czy praktyk stawał się tym samym niejako współbadaczem. Jak piszą Shaw i Gould (2001), wzmacniało to rolę badań jako refleksyjnej praktyki i zmniejszało tradycyjne przeciwstawienie badacza i badanego.

Przedstawiona ewolucja wykorzystania metod jakościowych w pracy socjalnej pokazuje przede wszystkim cechy charakterystyczne badań realizowanych w poszczególnych okresach, wskazując jednocześnie, jak rozwijała się sama refleksja metodologiczna i jaki miało to wpływ na praktykę badawczą oraz stawiane problemy. Należy jednak jeszcze raz podkreślić, że w metodologii badań jakościowych rozwój ujęć badawczych nie następuje poprzez zastąpienie starszego nowszym, lecz poprzez uzupełnienie repertuaru dostępnych metod. W badaniach jakościowych realizowanych obecnie w pracy socjalnej są i mogą być więc wykorzystywane zarówno metody wypracowane w fazie klasycznej (np. *case study*), w fazie rozmytych gatunków (np. analizy semiotyczne) czy w fazie postmodernizmu (analiza dyskursu, *participatory action research*).

Zakończenie

Celem niniejszego artykułu było zwrócenie uwagi na rolę metod jakościowych w praktyce pracy socjalnej i na możliwości, jakie wiążą się ze stosowaniem tych metod. Możliwości te znacznie wykraczają poza schematyczne traktowanie badań jakościowych jako narzędzia użytecznego jedynie w eksploracyjnej fazie badań, pozwalającego zebrać informacje potrzebne do budowania narzędzi badawczych do badań konkluzyjnych, czyli ilościowych. Rozwój metodologii badań jakościowych, refleksja nad oddziaływaniem procesu badawczego na badanych, a także nad rolą praktyki społecznej w procesie konstruowania wiedzy, wskazały, że badania jakościowe mogą być nie tylko źródłem informacji służących do tworzenia programów działań opartych na dowodach, ale mogą też same służyć jako narzędzie zmiany rzeczywistości. Potwierdza to coraz silniej rozwijający się nurt badań partycypacyjnych, badań opartych na podejściu narracyjnym czy na analizie dyskursu. I choć dla praktyków pracy socjalnej pojęcia te mogą brzmieć nieznanymi, bliższa analiza podejmowanych przez nich działań pozwoliłaby odnaleźć w nich elementy istotne dla wymienionych ujęć – uznanie dla wiedzy praktyków, uwzględnianie perspektywy klienta, przywiązywanie znaczenia do języka komunikacji czy kontekstu, w jakim podejmowane są działania. Można więc zaryzykować tezę, że badania jakościowe są bliższe praktykom pracy socjalnej, niż im samym się to wydaje, choć wielokrotnie prowadzone przez nich obserwacje mają nieusystematyzowany charakter. Tym, co niewątpliwie warto wspierać i popularyzować, jest ukazywanie bogactwa metodologii badań jakościowych,

zdecydowanie wychodzącego poza standardowe, zakorzenione w klasycznym okresie rozwoju metodologii badań jakościowych, techniki i cele prowadzenia badań. Wydaje się, że w przypadku studiów jakościowych z zakresu pracy socjalnej prowadzonych w Polsce potencjał możliwości, jakie dają metody jakościowe w ich zróżnicowanych przejawach, nie został jeszcze w pełni wykorzystany.

Bibliografia

- Atkinson P. (1995). *Some perils of paradigms*. „Qualitative Health Research”, 5: 117–124.
- Belcher J.R. (1994). *Understanding the process of drift among the homeless: A qualitative analysis*, w: E. Sherman, W. Reid (red.), *Qualitative Research in Social Work*. Columbia University Press, New York.
- Bronson D.E., Davis T.S. (2012). *Finding and Evaluating Evidence. Systematic Reviews and Evidence-Based Practice*. Oxford University Press, New York.
- Charmaz K. (2009). *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*. PWN, Warszawa.
- Chen H.T. (1990). *Theory-driven Evaluations*. Sage Publications Inc., Newbury Park, CA.
- Chen H.T. (1994). *Theory-driven Valuations: Need, difficulties and options*. „Evaluation Practice”, 15 (1): 79–82.
- Denzin N.K., Lincoln Y.S. (1994). *Handbook of qualitative research*. Sage Publications, Thousand Oaks.
- Denzin N.K., Lincoln Y.S. (2009). *Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych*, tłum. K. Podemski, w: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*. T. 1. PWN, Warszawa.
- Dingwall R. (1997). *Accounts, interviews and observations*, w: G. Miller, R. Dingwall (red.), *Context and Method in Qualitative Research*. Sage, London.
- Flick U. (2010). *Projektowanie badania jakościowego*. PWN, Warszawa.
- Gilgun J. (1994). *Hand in glove: The grounded theory approach and social work practice research*, w: E. Sherman, W. Reid (red.), *Qualitative Research in Social Work*. Columbia University Press, New York.
- Glaser B.G., Strauss A.L. (1965). *Awareness of dying*. Aldine Publishing, Chicago, IL.
- Glaser B.G., Strauss A.L. (2009). *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*, tłum. M. Gorzko. Nomos, Kraków.
- Gray M., Plath D., Webb S.A. (2009). *Evidence-based Social Work: A Critical Stance*. Routledge, New York.
- Hammersley M., Atkinson P. (2000). *Metody badań terenowych*. Zysk i S-ka, Poznań.
- Konecki K. (2000). *Studia z metodologii badań jakościowych*. PWN, Warszawa.
- Lazzari M., Ford H., Haughey K. (1996). *Making a difference: Women of action in the community*. „Social Work”, 41 (2): 197–205.
- Longhofer J., Floersch J., Hoy J. (2013). *Qualitative Methods for Practice Research*. Oxford University Press, New York.

- Maluccio A.N. (1979). *The influence of the agency environment on clinical practice*. „Journal of Sociology and Social Welfare”, 6: 734–755.
- Mayer T., Timms N. (1970). *The Client Speaks: Working Class Impressions of Casework*. Atherton Press, New York.
- Miles M.B., Huberman A.M. (2000). *Analiza danych jakościowych*, tłum. S. Zabielski. Trans Humana, Białystok.
- Mizhari T., Abramson J. (1985). *Sources of strain between physicians and social workers: Implications for social workers in health care settings*. „Social Work in Health Care”, 10 (3): 33–51.
- Ornacka K. (2003). *Ewaluacja. Między naukami społecznymi i pracą socjalną*. Instytut Socjologii UJ, Kraków.
- Padgett D.K. (1998). *Does the glove really fit? Qualitative research and clinical social work practice*. „Social Work” 43 (4): 373–381.
- Padgett D.K. (1999). *The research-practice debate in a qualitative research context*. „Social Work” 44 (3): 280–282.
- Perek-Białas J., Worek B. (2006). *Tworzenie map pojęciowych. Jakościowa technika rekonstrukcji procesów kognitywnych*, w: J. Garczarczyk (red.), *Ilościowe i jakościowe metody badania rynku. Pomiar i jego skuteczność*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Rees S. (1979). *Social Work Face to Face*. Columbia University Press, New York.
- Riessman C.K. (red.) (1994). *Qualitative Studies in Social Work Research*. Sage, Thousand Oaks.
- Shaw I., Gould N. (2001). *Qualitative Research in Social Work*. Sage, London.
- Sherman E., Reid W. (1994). *Coming of age in social work – The emergence of qualitative research*, w: E. Sherman, W. Reid (red.), *Qualitative Research in Social Work*. Columbia University Press, New York.
- Trethewey A. (1997). *Resistance, identity, and empowerment: A postmodern feminist analysis of clients in a human service organization*. „Communication monographs”, 64 (4): 281–301.
- Ward T., Connolly M., McCormack J., Hudson S. (1996). *Social workers attributions for sexual offending children*. „Journal of Child Sexual Abuse”, 5 (3): 39–56.